

Špela Ledinek
**Raziskave stavbarstva in bivalne kulture na Inštitutu za
slovensko narodopisje**

Članek podaja pregled dosedanjih raziskav stavbarstva in bivalne kulturne Inštituta za slovensko narodopisje – od sodelovanja zunanjih sodelavcev Komisije za slovensko narodopisje v okviru terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja do tipoloških, zgodovinskih in monografskih raziskav občasno naseljenih (predvsem pastirskih) bivališč po vzpostavitvi sekcije za materialno kulturo leta 1972.

The paper is a survey of the research of architecture and housing culture conducted at the Institute of Slovenian Ethnology so far. It encompasses the Slovene Ethnographic Museum's fieldwork research, carried out by outside researchers of the former Komisija za slovensko narodopisje (Commission for Slovene Ethnography), typological, historic and monographic studies of periodically settled (mostly by shepherds) dwellings performed after the founding of the Material Culture Section in 1972.

I.

Komisija za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ustanovljena na pobudo Ivana Grafenauerja, je imela v statutu omenjen tudi že »arhiv slovenske ljudske materialne kulture« za ureditev in hrambo narodopisnega blaga, ki naj bi pričeval o obdelovanju zemlje, živinoreji s stranskimi panogami, ljudski prehrani, domači obrti in ljudski trgovini, vse to s stavbami, orodjem, notranjo opremo in posodjem.¹ Pomanjkanje denarja in nezadostno število sistematiziranih delovnih mest, pa tudi osebna usmerjenost Ivana Grafenauerja so omejili delo Komisije na folkloristiko, saj je bila »po gentlemenskem sporazumu materialna kultura prepuščena Etnografskemu muzeju.«²

---

¹ Prim. Niko Kuret: Komisija (1947-1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951): Nastanek, razvoj, delo, *Traditiones 1*, Ljubljana 1972, str. 11.

² Delo Komisije je šlo spričo razmer mimo raziskovanja materialne kulture, misel nanjo pa ni bila opuščena. Prim. nav. delo, str. 16.

S praktičnim raziskovanjem materialne kulture pa se je Komisija vendarle soočala preko sodelovanja in podpore terenskim ekipam Slovenskega etnografskega muzeja pod vodstvom Borisa Orla, celjskim ekipam pod vodstvom Franceta Kotnika in ekipam študentov etnologije na Koroškem. Ivan Grafenauer je leta 1948 prisostvoval pri delu prve Orlove ekipe v Škocjanu pri Turjaku in Šentjurju pri Grosupljem, kjer si je poleg odseka za folkloro in socialnopravno kulturo ogledal tudi delo odseka za tvarno kulturo. Z materialno kulturo pa se je v okviru Orlovih terenskih ekip v Šentjurju pri Grosupljem in Škocjanu pri Turjaku (leta 1948), v okolici Dekanov (leta 1949), v Šentvidu pri Stični (leta 1950) in v Trenti (leta 1952) ukvarjal Vilko Novak, ki je bil leta 1950 imenovan za honorarnega strokovnega sodelavca Komisije.³ Žal se spričo pomanjkanja denarja, osebja, prostorov in celo papirja gradivo ekip, zapiski in fotografije, ni izročilo v hrambo Akademiji, kot je bilo dogovorjeno.⁴

II.

Po preimenovanju Komisije za slovensko narodopisje v **Inštitut za slovensko narodopisje** leta 1951 sta se z raziskovanjem materialne kulture še vedno ukvarjala le zunanja strokovna sodelavca Vilko Novak in Sergij Vilfan, ki sta se pri svojem delu srečavala tudi s stavbarstvom in bivalno kulturo.⁵ Vilko Novak je za *Slovenski etnograf* pripravil pregled dotedanjih raziskav o slovenski kmečki hiši in spisek nalog, ki čakajo bodoče raziskovalce.⁶ Sergij Vilfan pa se je lotil zanimivega problema bajtarstva in gostaštva na dolenskem vinogradniškem področju.⁷

Deloma so se materialne, pa tudi že bivalne kulture in stavbarstva dotikali prispevki na mednarodnih srečanjih *Alpes Orientales*, ki so od leta 1956, ko je bilo prvo posvetovanje v Ljubljani,⁸ pa do 1975 v Reziji združevali narodopisce iz vzhodnoalpskega prostora. Problematiko bivalne kulture sta na petem posvetovanju leta 1967 v Slovenj Gradcu načela Sergij Vilfan in Anton Cevc; prvi se je spraševal o kontinuiteti naselij,⁹ drugi pa o predzgodovinskih prvinah planšarske koč v Kamniških Alpah.¹⁰ Cevc je sodeloval tudi na sledečem sestanku v Thusisu leta 1970, ki je bil posvečen pastirski kulturi. V prispevku je ob primerjavi konstrukcije bohinskega stanu na kobilah in arheoloških podatkov o stebri gradnji v neolitu izpostavil zelo stare, še v prazgodovini izvirajoče osnove bohinskega pastirskega stanu.¹¹

³ O Orlovih terenskih ekipah prim. Alenka Simikič: Pomen Orlovih ekip za muzejski dokumentacijski fond, *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov 2*, Knjižnica Glasnika slovenskega etnološkega društva, Ljubljana 1983, str. 466-467.

⁴ Prim. Niko Kuret, nav. delo, str. 12-13 in op. 4.

⁵ Kot prispevek k raziskovanju materialne kulture je Inštitut sprejel in objavil študijo o bloških smučeh Borisa Orla. Prim. Boris Orel: *Bloške smuči: Vprašanje njihovega nastanka in razvoja*, Dela SAZU 18/7, Ljubljana 1964.

⁶ Prim. Vilko Novak: Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji, *Slovenski etnograf 5*, Ljubljana 1952, str. 14-17.

⁷ Prim. Sergij Vilfan: Od vinskega hrama do bajte, *Slovenski etnograf 5*, Ljubljana 1952, str. 107-143. Terensko delo mu je omogočilo tudi raziskovanje malo znanega istrskega poljedelstva (prim. Sergij Vilfan: K obdelavi polja v slovenski Istri, *Slovenski etnograf 10*, Ljubljana 1957, str. 61-70).

⁸ Prim. Niko Kuret (ur.) in Milko Matičetov (ur.): *Alpes Orientales*, Dela SAZU 12/3, Ljubljana 1959.

⁹ Sergij Vilfan: Le probleme de continuité sous trois aspects: habitat, communication, droit, *Alpes Orientales 5*, Dela SAZU 24, Ljubljana 1969, str. 87-102.

¹⁰ Tone Cevc: Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in der Kamniker Alpen, *Alpes Orientales 5*, Dela SAZU 24, Ljubljana 1969, str. 125-138.

¹¹ Tone Cevc: Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung, *Alpes Orientales 6*, München 1972, str. 25-45.

III.

Inštitut je bil leta 1972 deležen kritike zavoľjo neskladja med imenom in strukturo dejavnosti, ki se je ves čas omejevala na duhovno in deloma na socialno kulturo. Predstavniki so kritiko sprejeli kot povsem upravičeno, stanje pa razložili z razmerami, ki so spremljale razvoj Inštituta in na katere niso imeli nobenega vpliva. Kolegij je sklenil predlagati znanstvenemu svetu ustanovitev nove sekcije – **sekcije za materialno kulturo**, ki jo je predsedstvo SAZU ustanovilo 19. decembra 1972.¹² Vodstvo sekcije je prevzel dr. Tone Cevc, ki je svoje delo uvedel z objavo knjige *Velika planina* (1972), kjer obravnava med drugim tudi razporeditev, konstrukcijo, notranjost in opravo velikoplaninskih bajt.¹³

Sekcija za materialno kulturo si je za temeljno nalogo zadala zbiranje starih opisnih in slikovnih virov, sodobnih terenskih zapisov, risb, načrtov, fotografij in ostalih vrst dokumentacije gmotne kulture v posebnem arhivu materialne kulture. Prva konkretna naloga je bila študija o lesenih ključavnicah, s katerimi so zaklepali shrambe, skednje, kašče, pastirska in gozdarska bivališča,¹⁴ za glavno raziskovalno nalogo pa je bilo zastavljeno **preučevanje občasnih zavetišč, bivališč in naselij** na Slovenskem.¹⁵ To so v vinorodnih območjih panonskega sveta kleti in hrami, v osrednji Sloveniji drvarske in oglarske kočje, v alpskem svetu pastirske kočje, bajte v Kamniških Alpah, hišice in pristaje na senožetih Julijskih Alp, v sredozemskem območju pa okrogle kamnite hiške ali bajte. Raziskava naj bi prispevala k poznavanju nastanka in razvoja hiše na slovenskem ozemlju, saj skriva arhitektura začasnih bivališč zelo stare stavbne elemente. Sledeče desetletje dela je bilo posvečeno pridobivanju arhivskega gradiva, evidentiranju (tako s pomočjo vprašalnic kot na terenu) in dokumentiranju občasno naseljenih bivališč. Pregledane so bile fototeka Slovenskega etnografskega in Gorenjskega muzeja ter fotografije in arhitektonsko-tehnične skice v Tehničnem¹⁶ in Goriškem muzeju.¹⁷ Gradivo o kraških hiškah so obogatile kopije zapiskov Zorka Jelinčiča, ki jih je priskrbel Drago Pahor, vodja Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Drago Pahor je z Inštitutom sodeloval tudi pri izpeljavi ankete o pastirskih in poljedelskih zavetiščih na Krasu in v tržaški okolici.¹⁸ Vzporedno z zbiranjem arhivskega gradiva in ekscerpiranjem pisnih virov je potekalo terensko evidentiranje in dokumentiranje pastirskih bivališč v ziljskih, ukovških, bohinjskih in kamniških planinah, drvarskih in oglarskih zavetišč v okolici Železnikov, vinskih hramov v Beli krajini, hišk na Krasu itn. Do leta 1980 je bilo zbranih že več kot 1800 fotografij in diapozitivov, s pomočjo arhitekta Vlasta Kopača pa so bili izrisani primeri glavnih stavbnih tipov začasnih bivališč.¹⁹ Pri terenskem delu so bile na Menini planini odkrite opuščene skorjevke, v Kamniških Alpah pa poznosrednjeveške planine v zijalkah in pod previsnimi stenami. Ugotavljanje opuščanja in sprememb namembnosti občasno naseljenih bivališč je vodilo k iskanju vzrokov, čemu so občasno naseljena bivališča pričela izgubljati ali so že izgubila prvotno

¹² Prim. Niko Kuret: Komisija (1947-1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951): Nastanek, razvoj, delo, *Tradittones* 3, Ljubljana 1974, str. 200-201.

¹³ Tone Cevc: *Velika planina: Življenje, delo in izročilo pastirjev*, Ljubljana 1972.

¹⁴ Prim. Tone Cevc: Tri oblike lesenih ključavnic s stopicami na Slovenskem, *Tradittones* 4, Ljubljana 1977, str. 139-154.

¹⁵ Prim. Niko Kuret, nav. delo, str. 213.

¹⁶ Prim. *Letopis SAZU 30 / 1979*, Ljubljana 1980, str. 241.

¹⁷ Prim. *Letopis SAZU 31 / 1980*, Ljubljana 1980, str. 161.

¹⁸ Prim. *Letopis SAZU 26 / 1975*, Ljubljana 1976, str. 204.

¹⁹ Prim. *Letopis SAZU 31 / 1980*, Ljubljana 1981, str. 161.

funkcijo. Spoznanja je dr. Tone Cevc strnil v prispevku *Občasna naselja na Slovenskem v Traditiones 7-9* (1982),²⁰ dve leti kasneje pa v monografiji *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem* (1984). S številnimi risbami in fotografijami nazorno opremljena knjiga obravnava poleg gozdarskih in oglarskih bivališč predvsem pastirska naselja; torej lego, vpliv naravnih pogojev, posestnih razmer, živinorejskega gospodarstva, pašnih skupnosti in upravičencev na obliko in življenje v planinskem naselju. Prinaša pionirsko obdelavo gradnje in konstrukcije začasnih bivališč, pri čemer temeljito obdela posamezne stavbne člene (steno, pod, strop, streho in ostrešje), stavbno opremo, razvrstitev prostorov, bivalno opremo in likovno kulturo.²¹

Preučevanje občasno naselejenih bivališč je osredotočilo glavno pozornost na pastirska bivališča, zato ne preseneča, da je leta 1979 Inštitut prevzel organizacijo večletne raziskave **življenja in kulture pastirjev v slovenskih planinah**.²² »S temi raziskavami naj bi spoznali značilne oblike gospodarskega izkoriščanja gorskih pašnikov, stopnjo materialne kulture pastirjev, socialne razmere v planinskih naseljih in intenzivnost gospodarskega izkoriščanja pašnega sveta v današnjem času kakor tudi v preteklosti.«²³ V ta namen so bile obiskane in dokumentirane številne zilske, ukovške, bohinjske, kamniško-savinjske, soške in zahodnojuljske planine. Gradivo o soških planinah je dopolnil Goriški muzej, zunanji sodelavec Tone Petek je pripravil začasni topografski popis planin nad Savinjsko dolino, Anka Novak je zbirala podatke z območja blejskih in bohinjskih planin, Inga Brezigar je raziskovala tolminske in kobariške planine, v Kamniških Alpah so arheologi sondirali zijalko Stare skale, zgodovinar Vlado Valenčič pa se je lotil raziskave o lastninskih razmerjih na Veliki, Mali in Gojski planini ob koncu fevdalne dobe.²⁴ Predvidene so bile izdaje monografij planin posameznih območij v Sloveniji. Tone Cevc je kot prvo pripravil za ponatis dopolnjeno in razširjeno monografijo o Veliki planini,²⁵ zatem pa poljudnoznanstveno monografijo *Bohinj in njegove planine* (1992).²⁶ Vzporedno je izšel v *Traditiones 21* (1992) prispevek, kjer je s strukturno analitično metodo raziskovanja, torej z razčlenitvijo stavbne konstrukcije, določitev funkcije prostorom in vloge človeka, razdelal stavbo na posamezne medsebojno povezane in soodvisne strukturne sestavine. Stavbni organizem je primerjal z biološkim in vpeljal v analizo konstrukcije genotip. Genotip je »znanstveno opredeljena zgodnja stopnja stavbe«, ki kaže skupek osnovnih lastnosti. Zaradi zunanjih razmer se lahko preoblikuje v fenotip, torej v »razvojne možnosti, ki jih je pogojevala strukturna sestava stavbnega

²⁰ Tone Cevc: *Občasna naselja na Slovenskem, Traditiones 7-9 (1978-1980)*, Ljubljana 1982, str. 93-125.

²¹ Tone Cevc: *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem: Kulturnozgodovinski in etnološki oris*, Ljubljana 1984. O varstvu arhitekture občasnih naselij je dr. Tone Cevc spregovoril tudi v okviru posvetovanja Slovenskega konservatorskega društva (prim. Tone Cevc: *Arhitektura občasnih naselij in varovanje dediščine, Varstvo spomenikov 26*, Ljubljana 1984, str. 57-65), o drvarskih in oglarskih zavetiščih pa na Gozdarskih študijskih dnevih v Ljubljani (prim. *Letopis SAZU 36*, Ljubljana 1987, str. 280-291).

²² Pri etnološkem delu raziskave naj bi poleg vodilnega Toneta Cevca sodelovali še Anka Novak, Janez Dolenc, Tone Petek, Naško Križnar, Sinja Zemljič - Golob, Fanči Šarf in Majda Fister. Sočasno naj bi potekale tudi arheološke, jezikovne, zgodovinske in geografske raziskave. Prim. *Letopis SAZU 30/1979*, Ljubljana 1980, str. 240-241.

²³ *Letopis SAZU 32/1981*, Ljubljana 1982, str. 249.

²⁴ Prim. *Letopis SAZU 34 1983*, Ljubljana 1984, str. 265; Vlado Valenčič: *Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe, Traditiones 7-9 (1987-1980)*, Ljubljana 1982, str. 127-158.

²⁵ Tone Cevc: *Velika planina: Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 2. dopolnjena izdaja, Ljubljana 1987. Leta 1993 izide v samozaložbi še tretja dopolnjena izdaja, prim. Anton Cevc: *Velika planina: Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 3. dopolnjena izdaja, Ljubljana 1993.

²⁶ Tone Cevc: *Bohinj in njegove planine: Srečanja s planšarsko kulturo*, Radovljica 1992. Dve leti kasneje izide nemška izdaja, prim. Tone Cevc: *Bohinj und seine Almen*, Ljubljana 1994.

organizma.²⁷ V *Traditiones 14* (1985) je pisal tudi o fači, ziljski pastirski koči, kjer je na osnovi etimologije pokazal na predсловanske korenine živinoreje v Ziljski dolini.²⁸ V devetdesetih se je nadaljevalo z arheološkimi raziskavami v Kamniških Alpah.²⁹ Kot rezultat raziskovanja pastirske kulture je bila načrtovana multimedijška predstavitev Velike planine.³⁰ O stavbnem izviru dveh tipov planšarskih koč - nadstropnega bohinjskega stanu in ovalne velikoplaninske bajte - pri katerih je bila odločilna prvobitna prostorska zasnova, je dr. Tone Cevc razpravljal na 12. mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v Zagrebu,³¹ o odprtih ognjiščih planšarskih koč med alpskim in panonskim prostorom na posvetovanju v Karlovcu, o planšarski kulturi v Triglavskem narodnem parku pa na mednarodnem posvetovanju o tradicionalni kulturi v alpskih parkih v Trentinu.³² Domača znanstvena spoznanja so bila soočena s tujimi na mednarodnem etnološkem posvetovanju *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah*, ki ga je leta 1995 v Bohinju organiziral Inštitut za slovensko narodopisje. Na simpoziju, ki se ga je udeležilo sedem tujih predavateljev iz Švice, Italije, Nemčije, Avstrije ter deset iz domovine, je bil pridobljen obsežen pregled tipologije planšarskih stavb v Vzhodnih Alpah, osvetljeni vzroki, ki so spodbujali nastanek različnih tipov stavb v vzhodnoalpskih planinah, in odprta vprašanja o varovanju in ohranjanju planšarske stavbne dediščine.³³

Raziskovanje stavbarstva na Inštitutu za slovensko narodopisje pa je poseglo tudi širše od pastirskih in občasno naseljenih bivališč. Za poljudnoznanstveno publikacijo *Slovensko ljudsko izročilo* (1980) je dr. Tone Cevc prispeval poglavje o stavbah,³⁴ iz zgodovinskih virov pa je skušal rekonstruirati razvoj ostrejša na Slovenskem.³⁵ V leto 1984 segajo začetki sodelovanja s slovenskimi narodopisci na Koroškem: s Kulturno-prosvetnim društvom iz Bistrice na Zilji so potekale organizacijske priprave za postavitve fotografske razstave o arhitekturi Zilje, s sodelavci iz Celovca in Tržiča pa so bile opravljene uspešne priprave za skupno raziskavo ljudskega stavbarstva v vasi Sele. Delo na Koroškem je vodilo v

²⁷ S strukturno analizo se razkrivajo razvojna pot stavbnega tipa, vzroki sprememb v stavbi, razmerje človeka do stavbe in vplivi arhitekture na človeka in okolje. Prim. Tone Cevc: Bohinjski nadstropni stan v luči strukturne analize, *Traditiones 21*, Ljubljana 1992, str. 7-16.

²⁸ Oznaka -fača- za pastirsko kočjo razloži na osnovi na Koroškem mogoče zamenjave glasov -b-, -v- in -f-. Torej bi bila starejša oblika lahko -bača- oziroma -vača-. Beseda -bač- naj bi bila predсловanska, balkanska in naj bi jo romunski pastirji razširili čez Karpate, pomeni pa planšarja. Prim. Tone Cevc: -Fača-, ime ziljske pastirske koče, *Traditiones 14*, Ljubljana 1985, str. 171-174.

²⁹ Nadrobneje so bile opredeljene mikrolokacije starejših naseljenih območij in kronološko osvetljena obdobja poseljevanja planinskega sveta (prim. Tone Cevc: Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah, *Traditiones 25*, str. 69-80). Odkrite so bile antične stavbe z ognjišči in evidentirani torisi več srednjeveških stavb (prim. Tone Cevc, Jana Horvat in Miran Bremšak: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*, Ljubljana 1997; in Tone Cevc: Planina Na stanu (1450 m) pod Kamniškim sedlom (1884 m) v antiki in srednjem veku: Prispevek k zgodovini planšarstva na kamniškem ozemlju, *Traditiones 27*, Ljubljana 1998, str. 9-23).

³⁰ Prim. Jurij Fikfak: Teorija in praksa večpredstavnosti v etnologiji na konkretnih primerih, *Traditiones 27*, Ljubljana 1998, str. 219-238.

³¹ Prim. Tone Cevc: Domneve o stavbnem izročilu dveh tipov planšarskih koč na planinah na Slovenskem, *Traditiones 18*, Ljubljana 1989, str. 125-130.

³² Prim. Tone Cevc: La cultura della malga nel parco nazionale sloveno del Triglav, *Annali di San Michele 5*, San Michele all'Adige 1992 (1993), str. 127-132.

³³ Tone Cevc (ur.): *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Die Semnhütten in den Ostalpen. Die Bautypologie und der Schutz der Semnhütten*, Ljubljana 1995.

³⁴ Tone Cevc: Stavbe, *Slovensko ljudsko izročilo*, Ljubljana 1980, str. 93-110.

³⁵ Za rekonstrukcijo so Cevcu služili upodobitev hiše na votivni sliki iz 18. stoletja v Hrastovici nad Mokronogom, Pajkov nasvet *Kako pohištvu v mestih in po kmetih ognja varovati*, objavljen v *Novicah* leta 1847, in kasnejše primerjalno gradivo. Prim. Tone Cevc: Votivna podoba iz začetka 19. stoletja in njena pričevalnost za stavbno zgodovino, *Traditiones 13*, Ljubljana 1984, str. 87-98.

raziskovanje kmečke hiše v Karavankah. Temeljito je bila obdelana Hlebanjeva hiša v Srednjem Vrhu nad Martuljkom z letnico 1506 na lesenem stropu,³⁶ kot tudi nekatera manj raziskana območja Zgornjega Jezerskega in Tople v Mežiški dolini. Rezultat raziskovanja je bila samostojna publikacija *Kmečke hiše v Karavankah: Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškimi Storžičem in Peco* (1988), kjer je dr. Tone Cevc ob sodelovanju arhitekta Ignacija Primožiča natančno opisal kmečke hiše, gradnjo stavb in gradivo, strehe, stavbne detajle, okrasje, prostore, gospodarske stavbe in znamenja v Selah, na Obirskem, v Slovenjem Plajberku, Zgornjesavski dolini, dolini Tržiške Bistrice in Lomščice, na Zgornjem Jezerskem in v Mežiški dolini.³⁷ Vzporedno z raziskovanjem kmečke hiše v Karavankah so potekale tudi raziskave v Bohinju. Evidentirane so bile stavbe v vaseh Zgornje in Spodnje bohinjske doline in na posvetovanju *Naravno okolje in zgodovina Bohinja* je Cevc v referatu *Odperta vprašanja stavbnega razvoja bohinjske kmečke hiše* podal hipotetični razvoj alpske bohinjske hiše od začetne enocelične do večcelične stavbe, ki združi pod eno streho tako bivalni kot gospodarski del.³⁸ Osvetljevanje **razvoja kmečke hiše na Slovenskem** je usmerilo raziskovanje k zbiranju jezikoslovnega in zgodovinskega gradiva o veži, reliktu zgodnje srednjeveške kmečke arhitekture in pomembnem členu slovenske kmečke hiše na alpskem ter prehodnem alpsko-panonskem svetu.³⁹ Raziskava o razvoju kmečke hiše je skušala rešiti temeljna vprašanja o prostorski organizaciji in odvisnosti stavbnega razvoja od gradiva in tehnike gradnje. »Hkrati je prinesla nova spoznanja o gradnji peči v zgodnesrednjeveški hiši, in sicer na temelju arheoloških odkritij na Pristavi pri Bledu.«⁴⁰ Cevc je ugotovil, da je »slovanski naseljenec gradil stalna bivališča z izkušnjami, ki jih je prinesel s seboj, oplajal pa se je tudi z izročilom staroselcev, ki so gradili stavbe, prilagojene zemljepisnemu okolju in razpoložljivemu stavbnemu gradivu, s tehniko, ki je ustrezala času.«⁴¹ Ob koncu zgodnjega srednjega veka je bila kmečka hiša še občutno zaznamovana z izročilom prednikov, v visokem srednjem veku pa je bilo stavbarstvo prilagojeno regionalnim posebnostim, ki so sooblikovale hišo z odprtim ognjiščem, dimnico in lesene predalčne stene na osredneslovenskem ozemlju. Arheološke raziskave so dokazale, da je imela starslovenska hiša predprostor, ki se je pozneje, pod vplivom meščanskega stavbarstva, razvil v vežo, uporabljali pa naj bi tudi že kamnito ali glinasto peč, ki jo v srednjem veku ponekod spodrine kamnito ognjišče, na večjem delu slovenskega etničnega ozemlja pa ostane v rabi, dokler je v 15. in 16. stoletju na zamenja lončena. Skratka, kmečka hiša na slovenskem

³⁶ Rekonstruirano je bilo stanje iz 16. stoletja in kasnejše prezidave. Prim. Tone Cevc: Zur Rekonstruktion eines Bauernhauses aus dem Jahre 1506 in Srednji vrh bei Gozd Martuljek, *Tradition und Entfaltung. Volkskundliche Studien*, Trautenfels 1986, str. 93-102; in Tone Cevc: K rekonstrukciji kmečke hiše iz 1506 v Srednjem vrhu nad Martuljkom, *Traditiones 16*, Ljubljana 1987, str. 83-96.

³⁷ Knjigo dopolnjuje bogata fotografska in arhitektonsko-tehnična dokumentacija. Prim. Tone Cevc in Ignac Primožič: *Kmečke hiše v Karavankah: Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškimi Storžičem in Peco*, Celovec 1988. Leta 1991 izide tudi v nemščini, prim. Tone Cevc: *Das Bauernhaus in der Karawanken*, Radovljica 1991. Avtorji knjige so pripravili tudi razstavo *Kmečke hiše v Selah*, prim. Tone Cevc: *Kmečke hiše v Selah: Vodnik po razstavi*, Ljubljana 1988.

³⁸ Prim. Tone Cevc: *Odperta vprašanja stavbnega razvoja bohinjske kmečke hiše, Bohinjski zbornik*, Radovljica 1987, str. 92-100.

³⁹ *Letopis SAZU 40 / 1989*, Ljubljana 1990, str. 301-307.

⁴⁰ *Letopis SAZU 41 / 1990*, Ljubljana 1991, str. 240-245.

⁴¹ Prim. Tone Cevc: H genezi kmečke hiše na Slovenskem, *Traditiones 19*, Ljubljana 1989, str. 53-76. Več o poznoantičnem substratu v materialni kulturi na slovenskem etničnem ozemlju prim. tudi: Tone Cevc: *Geneza slovenske ljudske kulture = Genese der slowenischen Volkskultur, Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*, Ljubljana 2000, str. 559-580.

etničnem ozemlju ni nikoli pripadala enotnemu stavbnemu tipu, temveč je v posebnih zemljepisnih, zgodovinskih, kulturnih in tudi gospodarskih razmerah dozorela v več tipov, ki pa niso strogo opredeljivi, žal pa je identiteto domačega stavbnega izročila po 2. svetovni vojni močno prizadela prenova kmečkih hiš in naselij, ki se ni ozirala na regionalne posebnosti stavbarstva.⁴²

Nazadnje je znanstvena radovednost zapeljala dr. Toneta Cevca v raziskovanje **kozolca**. Monografska obdelava *Slovenski kozolec: Slovene hay-rack* (1993) s fotografijami Jake Čopa nam podaja avtorjev pogled na izvir in razvoj slovenskega kozolca ter oblike - od preprostih sušilnih naprav in kozolcev brez strehe, preko enojnih (stegnjenih) kozolcev, kozolcev z nadstreškom (plaščem), dvojnih stegnjenih kozolcev, vezanih kozolcev (toplarjev) do kozolcev na psa in prislonežnih kozolcev. V nadaljevanju je opisan kozolec v življenjskem okolju (torej sušenje žita, sena in koruze) ter konstrukcijska sestava in okrasje. V zadnjem poglavju pa se avtor sprašuje o prihodnosti, izginjanju in zaščiti kozolca.⁴³ Vzporedno je izšel v *Traditiones* 22 (1993) prispevek, kjer je dr. Tone Cevc orisal hipotetični razvoj toplarja iz preproste žitne shrambe, podobne kašči na kolen s pomično streho, in na drugi strani enojnega kozolca iz med seboj povezanega ogredja iz dveh stebrov.⁴⁴ Terenske raziskave v Ziljski dolini, kjer je bil izmerjen eden najstarejših vezanih kozolcev iz leta 1764, so pokazale, da so v Avstriji, na Koroškem in Tirolskem, postavljali od srede 19. stoletja naprej kozolce toplarje z gradbenimi načrti, ki jih je potrjeval okraj. Posledica takšne regulirane gradnje se kaže danes v precejšnji tipološki uniformiranosti koroških toplarjev.⁴⁵ Toplarjem, in sicer posebnemu tipu s kamnitimi stebri, razširjenem predvsem na kobariškem, tolminskem in cerkljansko-idrijskem ozemlju, pa se dr. Tone Cevc posveča tudi v pričujočem zvezku *Traditiones*.

Ob praktičnem raziskovalnem delu je dr. Tone Cevc namenil pozornost tudi **teoretičnim izhodiščem**. Leta 1975 je skupaj s Petrom Fistrom, Ivanom Sedejem in Fanči Šarfovo sestavil vprašalnico o ljudskem stavbarstvu za *Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja*.⁴⁶ O etnološki pričevalnosti stavbarstva, ki naj bi bilo po njegovem mnenju med vsemi sestavinami materialne kulture najbolj pričevalno, pa je razpravljal v *Pogledih na etnologijo* (1978). »Zraslo iz razmer tal in klime, gospodarskih in kulturnozgodovinskih pogojev, se je prilagajalo človeku, najsi je živel na kmečki domačiji ali v mestu. Dolga stoletja ni skrivalo skupnih oblikovnih črt, po katerih še danes spoznavamo in ločimo kraško hišo od lesene in zidane gorenjske. V dobi industrije je začelo izgubljati pokrajinski značaj in se začelo prelivati v univerzalno arhitekturo. Etnologija takšna valovanja ugotavlja in ve, da so znamenja časa; teh tokov ne ustavlja in ne preusmerja; v njih sluti kipenje novega človeka, da se prilagodi razmeram tehničnega sveta.«⁴⁷ Pri tem se odpira vprašanje, ali naj bi bile tudi stavbe v mestih predmet študijskih raziskav etnologije. Cevc daje pritrdilni odgovor, etnologi naj bi spoznavali značilna mestna območja, stanovanja, nadrobno osvetlili notranjost in življenje v vseh značilnih stavbah na preučevanem območju; kakšna je stanovanjska kultura pri različnih družbenih skupinah, kako si le-te stanovanja opremljajo,

⁴² Prim. Tone Cevc: H genezi kmečke hiše na Slovenskem, *Traditiones* 19, Ljubljana 1989, str. 53-76.

⁴³ Tone Cevc in Jaka Čop: *Slovenski kozolec: Slovene Hay-rack*, Žirovnica 1993.

⁴⁴ Tone Cevc: Stog (shramba za žito) – zgodnja razvojna oblika kozolca toplarja?, *Traditiones* 22, Ljubljana 1993, str. 97-108.

⁴⁵ Spoznanja je dr. Tone Cevc predstavil tudi študentom etnologije in na posvetovanju *Ljudska arhitektura danes* v Gozdu Martuljku. Prim. *Letopis SAZU* 45 / 1994, Ljubljana 1995, str. 269.

⁴⁶ Prim. Tone Cevc, Peter Fister, Ivan Sedej in Fanči Šarf: Stavbarstvo, *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* 5, Ljubljana 1975, str. 25-111.

⁴⁷ Tone Cevc: Etnološka pričevalnost materialne kulture, *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, str. 181.

kako sodobne stanovanjske dobrine vplivajo na način življenja, razvrstitev prostorov na razvoj družbenega življenja in stavbe javnega pomena na življenjski ritem različnih družbenih skupin ter kako se mestna območja urbanistično spreminjajo in z naglim razvojem vplivajo na človekov vsakdan.⁴⁸ Drugačen pa naj bi bil predmet in cilji raziskovanja v starejših naseljenih jedrih, kjer je »raslo stavbarstvo iz naravnih pogojev.«⁴⁹ Arhitektonske prvine, način zidanja ter oblikovanost stavb so za etnologijo pomemben vir za spoznavanje graditeljeve kulture in njegovega načina življenja. Zato poskuša etnologija obširno zajeti naselja, lego, prostorske oblike in tudi zgodovinske razvojne stopnje, prav tako pa se pogloblja tudi v stavbe same. »Seveda je poznavanje arhitektonsko tehničnih sestavin stavbarstva le ena temeljnih nalog, težišče raziskovalnih prizadevanj pa je vendar usmerjeno k študiju samega prostora, njegovi funkcionalni ustreznosti, bivalni kulturi, opremljenosti prostorov, likovni dognanosti, vezanosti na izročilo, vplivov starejših kultur, stavbnega razvoja, vse z namenom, da bi odkrili vzročno povezanost med človekom in stavbo.«⁵⁰ V zaključku opozori na nesistematičnost dotedanjih raziskav, predvsem pogrša trdna metodološka izhodišča z jasno zastavljenimi raziskovalnimi cilji.⁵¹ O sodelovanju arhitekta in etnologa pri raziskovanju ljudskega stavbarstva je dr. Tone Cevc predaval na okrogli mizi *Etnologija - arhitektura* v Jakopičevem razstavišču leta 1979. Povzel je Richarda Weissa, ki pravi, da etnologija preučuje stavbe zaradi pomena, ki ga ima arhitektura za človeka, torej kako okolje pogojuje stavbe in njihove prvine in kaj stavbe človeku pomenijo. Etnolog naj bi skušal osvetliti stavbno, prostorsko, funkcionalno in socialno strukturo, to pa omogoča šele arhitektonsko-tehnična dokumentacija. Sodelovanje etnologa in arhitekta pa je dvosmerno, saj so etnologova spoznanja prav tako v pomoč arhitektu.⁵² V *Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev* (1993) je prispeval gesla o stavbarstvu in jih še pred upokojitvijo junija 1999 obdelal.⁵³

IV.

Na Inštitutu za slovensko narodopisje so v raziskovanje stavbarstva in bivalne kulture posegli tudi drugi raziskovalci. Leta 1988 je dr. **Angelos Baš** skupaj s **Sergijem Vilfanom** poročal v *Traditiones* 17(1988) o starejših dimnicah. Na osnovi pisnih virov iz konca 18. stoletja in prve polovice 19. stoletja je dopolnil dotedanje vedenje o dimnicah na Slovenskem.⁵⁴ V istem letniku je objavila prispevek *Vprašanja o istrskem stavbarstvu Mojca Ravnik*. Izpostavila je etnološki pristop k stavbni tipologiji in pokazala, »kako doslej ugotovljeni stavbni tipi izražajo načine življenja posameznih skupin prebivalstva.«⁵⁵ V knjigi *Bratje, sestre, strniči, zermani* (1996) pa se dotika bivalne kulture in stavbarstva znotraj obravnave istrske družine in sorodstva, saj se »zgodovina istrskih družin prepleta z zgodovino hiš in vasi.« Pravi, da je »preteklost rodbin tudi preteklost hiš.«⁵⁶

⁴⁸ Nav. delo, str. 182.

⁴⁹ Nav. delo, str. 182.

⁵⁰ Nav. delo, str. 182-183.

⁵¹ Nav. delo, str. 184.

⁵² Tone Cevc: O sodelovanju arhitekta in etnologa pri raziskovanju ljudskega stavbarstva, *Glasnik SED* 20, Ljubljana 1980, str. 4-5.

⁵³ Tone Cevc: Stavbarstvo, *Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev*, Ljubljana 1993, str. 56-58.

⁵⁴ Prim. Angelos Baš in Sergij Vilfan: O starejših dimnicah na Slovenskem, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, str. 111-120.

⁵⁵ Mojca Ravnik: Vprašanja o istrskem stavbarstvu, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, str. 121-134.

⁵⁶ Mojca Ravnik: *Bratje, sestre, strniči, zermani; Družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri*, Ljubljana 1996, str. 223, 239.

Na koncu bi opozorila na dokumentarno in raziskovalno delo **Naška Križnarja** v okviru **Audiovizualnega laboratorija** ZRC SAZU.⁵⁷ Ker sta stavbna dediščina in bivalna kultura ujeti oziroma razberljivi iz sleherne vizualne dokumentacije načina življenja, izpostavljam le najbolj očitne primere. V sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo iz Kranja je bila leta 1984 dokumentirana prenova kmečke hiše v Studorju,⁵⁸ skupaj s Pokrajinskim muzejem v Kopru in s Pomorskim muzejem Sergej Mašera iz Pirana pa način življenja v Izoli in možnosti za revitalizacijo starega mestnega jedra.⁵⁹ V sledečih letih je bilo stavbarstvo zabeleženo v okviru filmske dokumentacije naravne in kulturne dediščine sečoveljskih solin.⁶⁰ Ob primerjavi starih razglednic Devina in sodobnega mesta pa je bil posnet in zmontiran video *Devinske razglednice*.⁶¹ Videodokumentirane so bile istrske vasi Župančiči,⁶² Stara Mandrija, Abitanti, Zaniograd,⁶³ Opatija⁶⁴ in dvorec Buturaj.⁶⁵ Skupaj s Televizijo Koper je bil posnet film *Istrski kruh*, ki prikazuje istrsko kuhinjo,⁶⁶ v sodelovanju s Triglavskim narodnim parkom pa *Slike iz Trente*.⁶⁷ Mlin nam predstavi video *Delo v mlinu*, posnet za Tehnični muzej.⁶⁸ V okviru načrta multimedijske predstavitve Velike planine je bilo posneto velikoplaninsko naselje s Preskarjevo bajto.⁶⁹ Teoretska izhodišča in izkušnje pri videodokumentaciji nepremične kulturne dediščine, v pretežni meri stavbarske, je Naško Križnar posredoval tudi drugim na posvetovanju Slovenskega konservatorskega društva.⁷⁰

⁵⁷ Še najneposredneje raziskuje bivalno kulturo Križnarjev video o stanovanjskih načinih v Novi Gorici (*Oris stanovanjskih načinov v Novi Gorici*, Nova Gorica, Goriški muzej 1981. Režija, scenarij in fotografija Naško Križnar. Videokaseta VCS, 50 min.), film o Galjevici (*Galjevica*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo 1977. Scenarij Mojca Ravnik, režija, fotografija in montaža Naško Križnar. Barvni, zvočni, 8 mm, 75 m) ter o arhitekturi v Dolini (*Arhitektura v Dolini*, Kranj, Gorenjski muzej 1977. Režija, fotografija in montaža Naško Križnar, scenarij Anka Novak. Barvni, zvočni, 8 mm, 200 m), ki pa jih je Križnar posnel še pred ustanovitvijo in zaposlitvijo v okviru Audiovizualnega laboratorija leta 1983.

⁵⁸ Prim. *Letopis SAZU 35 / 1984*, Ljubljana 1985, str. 209.

⁵⁹ *Izola: Način življenja v Izoli in možnost revitalizacije starega mestnega jedra*, Koper, Pokrajinski muzej Koper in Pomorski muzej Sergej Mašera 1984. Zvočni, 8 mm.

⁶⁰ Iz posnetega gradiva je bilo montiranih nekaj videov, glede dokumentacije stavbarstva in bivalne kulture bi izpostavila *Soline – fragmenti 1986-1987*, Piran, Ljubljana, Pomorski muzej Sergej Mašera, MZVNKD Piran, Raziskovalna skupnost obalnih občin in AVL ZRC SAZU 1987. Videofilm VHS PAL, 42 min 18 sek.

⁶¹ *Devinske razglednice*. Videofilm VHS PAL, 10 min.

⁶² Prim. *Letopis SAZU 39 / 1988*, Ljubljana 1989, str. 279.

⁶³ Prim. *Letopis SAZU 40 / 1989*, Ljubljana 1990, str. 335.

⁶⁴ *Gradivo: Opatija*. Ljubljana, AVL ZRC SAZU, 1992. Strokovno vodstvo Mojca Ravnik, realizacija Naško Križnar. 3/4 PAL, 19 min 53 sek.

⁶⁵ *Buturaj*, Ljubljana, AVL ZRC SAZU 1994. Terensko vodstvo Mojca Ravnik, realizacija Naško Križnar. VHS, 22 min 30 sek.

⁶⁶ *Istrski kruh*, Televizija Koper, AVL ZRC SAZU, Koper, Ljubljana 1993. Scenarij Mojca Ravnik, kamera Niko Čatež, režija Naško Križnar, montaža Jolanda Grando, glasba Aldo Kumar. 16 mm, barvni, zvočni, 20 min.

⁶⁷ *Slike iz Trente*, Ljubljana, Bled, AVL ZRC SAZU, Triglavski narodni park 1989. Realizacija Naško Križnar. U-matic, 25 min.

⁶⁸ *Delo v mlinu*, Ljubljana, Tehnični muzej Slovenije, AVL ZRC SAZU 1995. Strokovno vodstvo Marija Turk, kamera, montaža, režija Naško Križnar, asistent režije Sašo Kuharič. Beta, 27 min.

⁶⁹ Prim. sledeče videoe: *Delo v planini*, Ljubljana, AVL ZRC SAZU 1995. Strokovno vodstvo Tone Cevc, realizacija Naško Križnar. Beta, 6 min; *Pastirstvo na Veliki planini*, Ljubljana, AVL ZRC SAZU 1997. Strokovno vodstvo Tone Cevc, realizacija Naško Križnar. Beta, 18 min; *Velika planina*, Ljubljana, AVL ZRC SAZU 1997. Strokovno vodstvo Tone Cevc, realizacija Naško Križnar. Beta, 18 min; in pa *Arheološka izkopavanja na Stanu v Kamniških Alpah*, Ljubljana, AVL ZRC SAZU 1997. Realizacija Naško Križnar, strokovno vodstvo Tone Cevc, izvajalec Jana Horvat. Beta, 8 min.

⁷⁰ Prim. Naško Križnar: Vizualna dokumentacija nepremične kulturne dediščine, *Zbornik posvetovanja Slovenskega konservatorskega društva*, Piran 1987, str. 23-28.

*Summary***Architectural and Housing Culture Research at the Institute of Slovene Ethnology**

The Commission for Slovene Ethnography of the Slovenian Academy of Sciences and Arts had already planned material culture archives, which among other things would also contain ethnographic material on architecture and furnishing. The project, however, could not be realized until the section on material culture, headed by Dr. Tone Cevc, was established in 1972.

The main task of the section was the research of periodically occupied dwellings, shelters and settlements in Slovenia, for instance cellars, wine cellars, lumberjack and charcoal burners' cabins, buildings for hay and cattle, stone cottages and the like. Research work was mainly focused on shepherds' dwellings, and it culminated in an international conference titled Herdsmen's Dwellings in Eastern Alps, organized in Bohinj in 1995. Various research projects on shepherds' dwellings, on periodically occupied dwellings, on farmers' houses in the Karavanke Mountains and in Bohinj explored the origin and the development of Slovene architecture. Aside from this, Dr. Cevc was also interested in the origin and the development of Slovene hayracks, and on theoretical aspects of material culture, and especially architecture which, according to him, was the most revealing element of material culture. Before his retirement Dr. Cevc also prepared a number of entries for the Slovene ethnological glossary.

Other Institute's employees have occasionally also written on the subject: Dr. Angelos Baš analyzed written sources on the so-called *dimnica*, Dr. Mojca Ravnik touches upon this subject in the course of her research on the Istrian family, and Dr. Naško Križnar from the Audiovisual Laboratory preserves Slovene architectural heritage on film.